

CSAPODY MIKLÓS

KÉRDEZŐ VÁNDOROK

Peéry Rezső és Méliusz József a Felvidéken és Erdélyben (1930–1938)

■ A lelkes ifjú utazó, Méliusz József (1909–1995) huszonegy évesen, 1930 őszén fordult meg először Pozsonyban, Peéry Rezső (1910–1977) már „beérkezett” fiatalemberként, huszonnyolc éves korában, 1936 nyarán indult első és utolsó erdélyi utazására. A Trianon után legkorábban magára találó, „koraértett”, komoly, „szociális telítettségű” felvidéki magyar ifjúsággal és „a legnyugatibb magyar tájakkal”² való találkozása Méliusznak életre szóló emberi-eszmei indítást adott. Erdélyi látogatása Peéryt is mély személyes, irodalmi, táji-történelmi benyomásokkal gazdagította, körutazására azonban már csak jóval a nemzedéki öntudatosodást sikerrel szolgáló mozgalmak delelője után kerülhetett sor. Rokon törekvéseik (a húszas-harmincas évek diákmozgalmai, a Sarló, az *Erdélyi Fiatalok*, majd a *Korunk* és a baloldal népfrontos antifasiszta orgánumai) és egymás tevékenysége iránti érdeklődésük hozta magával, hogy életútjuk többször keresztezte egymást. Ismeretségük, politikai-közéleti tapasztalataik, szerteágazó kapcsolataik hatékonyan segítettek elő a felvidéki és az erdélyi törekvések kölcsönös megismertetését, a harmincas évek második felében ösztönzést adva a végül sikertelennek bizonyult erdélyi egységteremtő kísérletekhez.

Peéry és az „új arcú magyarok”

■ A Monarchia felvidéki szülötte művelt, jómódú pozsonyi magyar evangélikus polgárcsaládból érkezett, apja ágán német, anyja felmenői között szlovák rokonsággal. Apja, Limbacher Rezső szülész-nőgyógyász, szabadkőműves nagymester, köztisztletnek örvendő lokálpatrióta, fotográfus, neves rózsakertész, a Masaryk Akadémia tudományos osztályának alapító tagja volt. Méliusz harmincas évek végi bemutatása szerint Peéry Rezső „állás nélküli tanár, író, publicista és kultúr-szervező szülei kedves úri házában fogad. Finom, csendes atmoszféra terjed a patriarchális falak között. Ez egyike ama kevés magyar belvárosi polgárházaknak Pozsonyban, amelyekben még fennmaradt a történelmi változások előtti idők nyoma. Ezek között a falak között ízlelni lehet egy itt felejtett polgári kultúra lehelését. Olyan ez a ház, mintha a kivesző szlovenszkói polgár magyarság Noé bárkája volna. Úri környezetért sohasem rajongtam különösebben, de most itt, a háború előtti évek boldog hangulatainak felidézői között, hirtelen jól érzem magam és elhíszem, hogy Móricz Zsigmond pozsonyi látogatásakor ugyancsak jól érezte magát Peéryéknél. A magyar múlt valószínűtlen szigete ez, mint egy múzeumi sarok. Ebből a környezetből nőtt ki Szlovenszko egyik legműveltebb, legfinomabb s egyben legnyugtalanabb fiatal vezető szelleme: Peéry Rezső.”³ Közéleti magatartását, erkölcsi beállítottságát, irodalmi-publicisztikai működésének irányát a már a családban magába szívott demokratikus humanista-szabadelvű gondolkodás, a keresztényszocializmus eszmevilága, a regöscserkészlet népi élménye, az Ady-Móricz-Szabó Dezső-triász, a Sarló-mozgalom és a szocializmus eszméi formálták. A pozsonyi evangélikus líceumban 1922-ben érettségizett fiatalember gyakran szerepelt a nyilvánosság előtt, csakhamar nagy visszhangot keltő cikkei tették

ismertté a nevét. Beutazta Európát, tanult Prágában, Párizsban, végül a pozsonyi egyetemen szerzett magyar–francia–filozófia szakos tanári diplomát, anyanyelve és a német, szlovák, cseh mellett latinul, franciául és angolul beszélt. Irodalmi-filozófiai műveltségének a német idealizmus és a korabeli marxista elmélet európai irodalmának beható ismerete éppúgy része volt, mint a 19. század magyar irodalmáé, főként pedig generációjának mindent elsöprő élménye, Ady költészete. A Sarló a gombaszögi cserkészmozgalomból és a prágai magyar főiskolások 1925-ben megalakult Szent György Köréből jött létre a szociális érzékenység, népszolgálat és nyugatos modernitás gondolatával. Az új nemzedék legnagyobb hatású mozgalma a szociális felelősségű, modern kisebbségi magyar értelmiség megteremtését tekintette küldetésének. A gombaszögi táborban nemcsak a *Vetés* jelent meg, hanem a *Korunk* számait is kézről kézre adták. A *Korunk* nemskára éppen Peéry és a sarlósközönség szociográfiai kezdeményezését ültette át Erdélybe.

A korai Sarló a közös kisebbségi sorsnak volt a jelképe, mondhatnánk Méliusz majdani művének, a *Sors és jelkép*nek címét idézve.⁴ Amikor Méliusz 1928–29-ben Svájcban teológiát és filozófiát hallgatott,⁵ a sarlósközönség már kapcsolatban álltak az erdélyi új nemzedékekkel. Peéry neve ez időtől válik ismertté az erdélyi magyar sajtóban, az *Erdélyi Fiatalok* méltató ismertetése is ekkor kezdődik a prágai és a pozsonyi magyar lapokban (a kölcsönös rövid híradások erdélyi részről Mikó Imre, Jancsó Béla, László Dezső néhány közleménye kivételével ritkán többek dicsérettel). Peéry legkorábbi erdélyi szála is az *Erdélyi Fiatalokkal* való ismeretsége volt, a lap felvidéki kapcsolatait a legszorosabban Jancsó ápolta. Azok közül a városi polgári-értelmiségi, kispolgári-hivatalnoki és munkás vagy a vidéki, paraszti létből érkezettek közül, akiket népi elköteleződésük a Sarló vonzáskörébe vezetett, sokan lettek kommunisztává (mások szélsőjobboldalivá). A húszas-harmincas évek fordulóján Peéry is radikalizálódott, ő fogalmazta meg a Sarló rappista-proletkultus irodalompolitikai dokumentumait.⁶ Osztályával való, fiatalosan lázadó szembefordulása rövid időre a szélsőbaloldal felfogásához közelítette, az eszméből azonban már jóval az éhínségek, koncepciók perek Szovjetunióból érkező hírei előtt mélyen kiábrándult; „»A párt ne mondja meg nekem, hogy én hogy[an] gondolkozzam, az az én magánügyem.«”⁷ Az ideológiai szélsőségekkel a kommunista mozgalom leplezetlen agresszivitása, közönsége létérdekeinek és saját szellemi autonómiájának védelme fordította szembe. Liberális protestáns neveltetése, keresztényszocialista eszméi, európai tanulmányai, csehszlovákiai és világpolitikai tájékozódása erősítette meg nemzeti és társadalmi meggyőződésében. Az *Erdélyi Fiatalok* fellépésekor a Sarló már a kommunista baloldal felé mentelt; 1930. augusztusi érsekújvári gyűlésen elfogadott munkatervét már csak egy lépés választotta el a szovjet öt éves tervektől, a pozsonyi szocialista szemináriumon a *Kommunista Kiáltványt* olvasták, azok pedig, akikben „a realpolitikai józanág erősebb volt a forradalmi romantikánál, idejében elhagyták a mozgalmat”.⁸ Az 1931. szeptemberi kongresszus, ahol a vezetők kieroszakolták a kommunistákhoz való csatlakozást, határkő volt a csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmak történetében. A Sarló bukása „az írástudók árulásának” tipikus esete;⁹ „Főleg két személy tartotta a frontot: Szalatnai Rezső és Peéry Rezső.”¹⁰ Peéry magatartása nem a magyar értelmiségi ifjúság „ideológiai fejlődésének” akkoriban általános, mondhatni elvárt szélsőbaloldali útját követte, melynek jellemző példája Balogh Edgárnak a párthoz való, a Sarló felbomlásához vezető csatlakozása. Ennek az útnak a Peéryével összevetve másként atipikus ellenpéldája Méliusz magatartása annak a művelt polgári íróentellektüelnek a felfogásával, aki magát baloldali népiségre, antifaszizmusa folytán, európai látóköre és értékvilága ellenére kommunistának tartotta. A Peéry életét meghatározó felfogás egész nemzedéke számára az elvesztett haza, a megsemmisített hagyomány és a megalkuvásmentes szellemi tartás kikezdetlen értékára lett.

A rebellis kálvinista

■ A Monarchia bánági szülötte, Méliusz József horvát–sváb–lengyel eredetű, módos katolikus temesvári polgári családban jött a világra, apja a város tisztviselője, anyja háztartásbeli. A piaristáknál végzett lázadó fiatalember a húszas évek végén reformátussá lett, budapesti érettségije, temesvári szobrászkodása, Zürich és Kolozsvár után a berlini egyetemen hallgatott teológiát. A harmincas évek Berlinjében vált „forradalmár lényé és valóban magyarrá, magyarrá abban az értelemben, hogy a nép társadalmi valósága tudatosult” benne; úgy vélte, „magyarnak lenni és kommunistának lenni nem ellentmondás, hanem elválaszthatatlan valóság.”¹¹ Baloldali tájékozódása ellenére a korai transzvilvanizmus eszmevilágával a nemzedéki öntudat jegyében indult *Erdélyi Fiatalok* körének nagy reményű tagja; a reális helyzet tudatú, kisebbségi ideológia kialakításán dolgozó mozgalom népszolgálatot, világnézeti függetlenséget és (párt)politikamentességet hirdetett, ezért lett a lap munkatársa. A fiatal értelmiség jó részét általánosan jellemző szociális elköteleződést, intellektuális érdeklődést, gondolkodásmódot, részint meggyőződésbeli, részint divatot követő magatartást akkoriban már „nem kellett nagyítóval keresnünk. A magyar szellemi élet, a magyar irodalom a szociális eszme lázában égett”.¹² Méliusz is hamar eljutott a transzvilvanizmustól az első világháborút követő zűrzavaros évek mintegy ideológiai menekülőútként felfrissített marxizmusáig, az orosz és német avantgárd lenyűgöző forradalmi irodalmáig és robbanékony művészetéig. Mindamellet az európai polgár klasszikus eszménye nem értelmiségi attitűd, hanem létüket meghatározó mentalitás volt mindkettőjük számára: Peéry sem burger, hanem citoyen volt, „nem a gyarapodó, hanem az építő és alkotó” polgár.¹³ Következtes szabadelvűsége mellett az állandó önreflexiót Méliusz polgári mentalitásában ugyancsak a nemzeti és az európai kultúra iránti elköteleződés és a baloldal kezdetben harcos képviselője, később a „civil kurázi” kísérte. Kapcsolatuk kezdete a kisebbségi magyar ifjúsági mozgalmak harmincas évek eleji fénykorára esik. Ekkor kezdték közölni főként csehszlovákiai magyar kulturális-közéleti beszámolóikat, bírálataikat, tanulmányaikat és interjúikat, Peéry a *Korunk* és a *Brassói Lapok* hasábjain, Méliusz az *Erdélyi Fiataloktól* a *Korunkon*, az *Erdélyi Helikonon*, a párizsi *Szabad Szón* át az újvidéki *Híd*ig és a budapesti *Szép Szó*ig. 1930. október végén Méliusz Berlinbe tartva állt meg Pozsonyban, élményeiről, a sarlósokkal való első találkozásáról az *Erdélyi Fiataloknak* küldött *Levél Pozsonyból* című úti levelében számolt be.¹⁴ Peéry irodalmi-közéleti tevékenysége, csakúgy, mint Méliusz mindennapjai, ezekben az években a korábbiaknál is mozgalmasabbak. Peéry tagja volt az akadémia ügyében Masarykhoz intézendő memorandumot elkészítő bizottságnak, Méliusz az *Erdélyi Fiatalok* buzgó szervezője, a *Korunk* főmunkatársa, a *Brassói Lapok* temesvári publicistája. A felvidéki új nemzedék akkor már „a csehszlovákiai magyar kultúrunka egységét” megteremtteni hivatott Tavaszai Parlament lázában égett. Peéry is minden fórumon, előadáson, sajtócikkekben, sőt a csehszlovák rádió magyar műsorában is ennek sikerét próbálta elősegíteni. 1936 tavaszán a Csehszlovákiai Magyar Kisebbségi Társaság rádiós előadás-sorozatában is megszólalt a magyar egyesületek együttműködése és a parlament ügyében.¹⁵

1936, Peéry Erdélyben

■ 1936 augusztusában „a szlovenszkói fiatal írónemzedék egyik értékes tagja volt az, aki leutazott Erdélybe, hogy közelebbről megismerkedjék az ottani magyar szellemi élettel és a viszonyokkal”.¹⁶ Peéry az első Tavaszai Parlament tanulságaival érkezett, utazása során Kolozsvárra (Bálványosváraaljára, Sztánára), Nagybányára (?), Temesvárra, Brassóba és Marosvásárhelyre jutott el. Balogh Edgárral, Mikó Imrével és Jékely Zoltánnal Szentimrei Jenőt kereste fel, Kós Károllyal és Szabó T. Attilával Bálványosváraalján, Gaál Gáborral, Jancsó Elemérral Temesváron találko-

zott az Erdélyi Múzeum-Egyesület összejövetelén.¹⁷ A *Brassói Lapok* Kapu utcai szerkesztőségében Kacsó Sándor várta, akinek *Lélekvesztőn* című regénye Szlovákiában is „rokon közegre” talált.¹⁸ Az újság számára Ruffy Péter készített vele interjút *Erdei beszélgetés a Kárpátok alatt arról*: Hogyan látja egy fiatal pozsonyi magyar tanár a csehszlovákiai kisebbségi sorsot? Közigazgatás, nyelvhasználat, állami iskola, közművelődés, irodalom, színházi kultúra címmel.¹⁹ A kezdő újságíróra valló, eltúlzott líraiságú dialógus kevés konkrétummal szolgál, mégis jól érzékelteti „az új, humanista-demokrata eszmékre épült” Csehszlovákia magyar kisebbségének ellentmondásos helyzetét, a kérdezett lehangoló, olykor derülítő helyzetértékelését, melynek konzekvenciáit az olvasók a maguk másfél évtizedes kisebbségellenes tapasztalataival vethették össze.

Peéryt Erdély-szerte a hagyományos vendégarátsággal várták az írók, szellemi emberek, tanárok, lelkészek: „a tollforgatók, professzorok és polgárok megértő, megbocsátó és közönyös szeretettel fogadták, s adogatták kézzől kézre. A kezelt merő kalandvágyból engedte el és a székely körvasútra szálltában, s a magyar havasi táj bársonyfűvű rétfjeiről így érkezett [Brassóból] a szelíd és látszólag lomha városba, [Maros]Vásárhelyre.” A Transsylvania Hotelben szállt meg, felkereste a Teleki Tékát, a református kollégiumot, a Bolyai-múzeumot. Úgy találta, „Marosvásárhely pacsirtaalcás sirály a gazdag, nemes és felejthetetlen erdélyi városok között, mert a város nemcsak a kő és a monumentum, hanem szellem és lélek, mely a benne lakókat eltölti. Marosvásárhelyi séták közben, az eszmecserék ideje alatt a cukrászdaszerű kávéházakban és Molter Károly tanár úr Ürümáj nevű tanyáján, ahonnan a havasokat látni a csendes és szelíd város felett, ezt tanulta az utas a magyar városiasság varázsától bűvölten a magyar városiasság titkáról.”²⁰ *Az erdélyi humánium* című írásában a Vásárhelyi Találkozó előtt majdnem egy évvel „az erdélyi szellem” útmutatását fogalmazta meg a felvidéki magyar olvasóknak.²¹

1936, Méliusz Komáromban, Kassán, Prágában és Pozsonyban

■ Méliusz újabb, élményekben gazdag csehszlovákiai utazására 1936. október elején került sor. Bejárta az országot „jelentősebb magyar kultúrhelyeit, előadásokat tartott, cikkeket írt, megismerkedett a szellem embereivel, részt vett a Tavaszi Parlament tanácskozásain, és hatalmas élményanyaggal megrakodva tért vissza Erdélybe. Talán Méliusz útja is előmozdította erdélyi társainak látogatását!”²² Régi ismeretségeit és új benyomásait, a Sarló hőskorát felelevenítő találkozásait többször megörökítette, előbb a *Korunkban* közölt *Pozsonyi emlékek*ben, majd a *Szép Szóban* megjelent, bensőséges-nosztalgikus városrajzával az etnikai, gazdasági, települési és szociális viszonyokat szociografikus naturalizmussal feltáró úti jegyzetében.²³ Pozsonyból Komáromba indult, ott találkozott ismét Peéryvel a második Tavaszi Parlament 1936. december 6–8. közti tanácskozásán. Az egybegyűltek „Üdvözölték Méliusz József erdélyi író, aki „köszöntő szavaiban foglalkozott az erdélyi és a szlovenszkói magyar fiatalság kapcsolataival, azt tapasztalja, hogy a megszűnt Sarló-mozgalom eszményképe most is él és tovább hat Szlovenszkó-szerte.”²⁴ Útja Komáromból Kassára vezetett, ahol magyar ifjúság Stúdiójának 1936. december 12-i irodalmi estjén Anton Straka a csehszlovák–magyar közeledésről, Méliusz az erdélyi huszita mozgalmakról tartott előadást,²⁵ hangsúlyozva, hogy „az erdélyi demokratikus törekvéseknek találkozni kell a magyar, cseh és román demokratikus törekvésekkel”.²⁶ Kassáról néhány napra Prágába utazott, ahol a Tánacsics Körben *Erdély 1437–1937*, a Petőfi Sándor Körben *Erdély irodalmának igazi arca* címmel adott elő.²⁷ 1936. december 18-án „a kiváló erdélyi író csehszlovákiai tanulmányútját befejezve, Pozsonyba érkezett. Méliusz a csehszlovákiai magyarság kulturális viszonyainak tanulmányozására jött a köztársaságba. Itt-tartózkodása folyamán alkalma volt a magyar és a csehszlovák kultúr világ legkimagaslóbb személyiségeivel hosszabb beszélgetéseket folytatni, megfigyelőként részt vett a

komáromi Tavaszi Parlamenten is és így kulturális életünkről mély képet nyerve tér vissza Erdélybe. Méliusz ma, pénteken a rádió magyar órájának keretében szerepel előadásával, holnap, szombaton pedig a pozsonyi Műhelyben tart előadást az erdélyi huszita mozgalmakról. Az előadás iránt – tekintve az osztatlan sikert, amellyel a fiatal erdélyi író kassai és prágai előadásai során találkozott, – itt is nagy érdeklődés nyilvánul meg.”²⁸ A Csehszlovák Rádió pozsonyi szerkesztőségének magyar műsora 1936. december 18-án *A demokratikus Erdély* címmel sugározta Peéry és Méliusz beszélgetését a romániai magyar szellemiség új útjairól.²⁹

Peéry erdélyi kapcsolatai Méliusszal való közelebbi ismeretségével és az 1936. augusztusi, a Vásárhelyi Találkozót bő egy évvel megelőző utazásával váltak szorosabbá. Bár az *Erdélyi Fiatalok*kal való kontaktusa az erdélyi ideológiai-nemzedéki küzdelmek és a Sarló kommunista irányvétele idején megszakadt, a *Korunkkal* való kapcsolata fennmaradt. A harmincas évek második felében három, filozófiai-elméleti műveltségét, nemzetközi baloldali tájékozottságát kamatoztató tanulmánya jelent meg a folyóiratban (*Szemponok a marxizmus keletkezéstörténetéhez, A fiatal Marx és Hegel, Szemponok a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődéséhez*).³⁰ 1937 augusztusában Méliusz Svájcban, Francia- és Németországban tett hosszabb utazást feleségével, ekkor kereste fel Thomas Mannt a svájci Küsnachtban,³¹ az október 2-án kezdődő Vásárhelyi Találkozóra Németországból érkezett.

1938, Méliusz Pozsonyban és Prágában

■ Méliusz 1938 februárjában, alig néhány nappal a román királyi diktatúra bevezetése után látogatott el újra Csehszlovákiába.³² Ismét bejárta „ifjúsága városát”, felkereste íróbarátait: csatlakozott Peéryhez, Győry Dezsőhöz, Erdélyi Lászlóhoz, a *Magyar Újság* munkatársaihoz, akik „a Blaha kávéházban tárgyalják meg a nap eseményeit”.³³ Peéryvel folytatott, *Egy nemzedék vallomástétele* című tartalmas, a Sarló történetét áttekintő interjúját a párizsi *Szabad Szó* közölte. A királyi diktatúrával a látszat-parlamentarizmus is megszűnt Romániában. Ausztria német megszállásával, majd a müncheni egyezményvel megnyílt az út Hitler előtt Csehszlovákia szétdarabolása felé. „A nagy földrengés hatása itt még tetemesebb mértékben nyilvánult meg, mint a rokon sorsú Erdélyben, ahol az ösztökélőbb tradíció tudat és a kompaktabb magyarság erőérzése a helyzettel való gyorsabb leszámolás lehetőségét teremtette meg.”³⁴ Az első bécsi döntés (1938. november 2.) után Peéry előtt „Lassan világosodik meg a veszteség; ha teljesen tisztán látom, nehéz nem iszonyodni tőle. Most elhagyottabban élünk itt, mint valaha [...]. Másodszer vesztítettük el a várost. Másodszer kellett lemondanunk a hazáról.”³⁵

Makkai Sándor *Nem lehet* című, viharos fogadtatású erkölcsfilozófiai vallomásában kijelentette: „nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek”.³⁶ Két évvel később Peéry is úgy vélte, a kisebbségi létállapot nem egyéb, mint „erőtékozlás, méltatlan az egészséges nemzet fiaihoz”, mert a kisebbségi sors a felvidéki magyarság számára „az életlendület megtörését” hozta.³⁷ Mégis Pozsonyban maradt, ahol esszéivel, emlékirataival és a kor antifasiszta publicisztikája legjavához tartozó írásaival, közéleti kiállításával a nácizmust elutasító felvidéki magyarság egyik szellemi vezetőjeként a helytállás jelképes alakjává nőtt. Nem adta fel meggyőződését, miszerint: „Vannak időtálló értékek, melyeket a jövő számára megőrizni változatlanul fontos hivatás. Egy méltányos, észszerű és mérsékelt polgári eszmélkedésben védjük nemzetünk, népünk jogait. Ez a magyar polgári eszme volt nemzeti öntudatunk formája. Érthető, ha sem kedvünk, sem okunk nincs, hogy a nálunk így összeforrott tudatkincset feladjuk. [...] Az embernek a tizenharmadik század nagy eszményéből, az autonóm ember bátorságából kell valamit magában hor-

doznia.”³⁸ 1938 volt az az esztendő is, amikor Méliusz belefogott a *Város a köd-
ben*, szülővárosa regényének megírásába.

Az első bécsi döntés után a magyarok hamar „megtudták, mit jelent a kisebbségi sors egy német patronátus alatt álló, klerikális-fasiszta színezetű államban, az úgynevezett önálló Szlovák Köztársaságban”.³⁹ 1939 nyarára az „árnyékban maradt” magyarok közül sokakat „kitessékelnek a nemzetből”, míg a hűtlenek „nevetve az új hazátlanok siralmán, kicsit fölényes mosollyal és emelt fővel igyekeznek feledni a közös emlékeket, közös művet és életformát: a megcsappant nemzetet”.⁴⁰ Peéry keserűen éleslátó vallomását, egy ma már ködbe vesző, homályba borított korszak dokumentumát Kacsó ezzel adta közre a *Brassói Lapokban*: „Peéry Rezső, az ismert pozsonyi magyar közíró fájdalmas hangú és szemrehányó, de ezek mellett is emelkedett szellemű cikket írt azokról a magyarokról, akiket visszaparancsolt a németekhez »a fajelmélet törvénye«. *Búcsúsávak a hűtlenekhez* címmel szólítja meg cikkében Peéry Rezső ezeket a németté lett magyarokat.”⁴¹ Ahogy Peéry sem hagyta el szülővárosát, Méliusz sem távozott a második bécsi döntéssel (1940. augusztus 30.) kettévágott Erdélyből, ahol temesvári emlékvilága után a *Sors és jelkép* viszontagságos sorsélményei várták.

A veszteség seregszemléje

■ Peéry és Méliusz első, mindent megváltoztató közös vesztesége a régi haza elvesztése volt. Újabb sorsfordulójuk a két bécsi döntés, majd a második világháború kataklizmája. Peéry életének harmadik tragikus fordulópontja az 1945. tavaszi kormányprogrammal és a Beneš-dekrétumokkal elérkezett „hontalanság korának” (1945–48) kezdete. A Magyar Végrehajtó Bizottság nevű illegális kisebbségvédelmi szervezet egyik mozgótagjaként Budapesten igyekszik felhívni a magyar politikai vezetés figyelmét a felvidéki állapotokra, 1946 elején Prágában a lakosságcsereéről tárgyaló magyar küldöttséget tájékoztatja. Negyedik drámai életfordulója emigrációjának kezdete. 1946 tavaszán átszökik a Dunán; nem volt hajlandó szlováknak vallani magát, úgy vélte, Magyarországról többet tehet az otthon maradtakért, közben okkal tartott tőle, hogy áldozatul esik a megtorlásoknak. Méliusz 1944-ben Temesvárról Kolozsvárra menekül, az Állami Magyar Színház igazgatója. 1949 novemberében letartóztatják, vádolt egy kiterjedt magyarellenes koncepció perben, hat évet ül ítélet nélkül. Feleségét az állambiztonság 1950 nyarán liftaknába löki, egyedül marad, Péter fiuk elméje elborul, elmeegógyintézetben hal meg a kilencvenes években. Peéry Mosonmagyaróvárról 1950-ben Sopronba költözik, „a kicsinyített Pozsony” egykori evangélikus líceumának igazgatója, a forradalom leverése után újra menekülni kényszerül Ausztriába, Nyugat-Németországba. Méliuszt 1956 nyarán rehabilitálják, egy könyvkiadó igazgatója, 1968–72-ben a Romániai Írók Szövetségének alelnöke. Úgy tűnik, az új rendszer kegyeltje (megjelennek a könyvei, publikál, utazhat), mégis mind gyakoribbak a hatalommal való konfliktusai. Kapcsolatuk utolsó nyoma Méliusz Peérynek 1977 októberében Molnár József (az *Új Látóhatár*) müncheni nyomdájának címére küldött levele.⁴² A Gáll Ernőtől kölcsönzött *Requiem egy országrészért* (1975) olvasása közben „Az emlékek valóságos zuhataga borított el. Istenem, ha elgondolom, negyven éve, hogy Pozsonyban naponta együtt voltunk, hogy Erdélyben jártál, hogy útibeszámolóidat izgatottan olvastuk. Feltámaszthatatlanul elsüllyedt világ. Könyvedet lélegzet-visszafojtva olvasva, állandóan magam előtt láttam az akkor talán alig 30 éves Peéry Rezsőt. Nem fantasztikus az, hogy ilyenképp semmit sem változtál? Köszönöm az élményt és az emlékezést, amit könyved oly intenzíven előhívott. Veled együtt Pozsonyt. Az akkorit.”

■ JEGYZETEK

1. Moravék Endre: *A felvidéki ifjú típusa*. Magyar Szemle 1933. 5–8. 234.
2. Méliusznak *A legnyugatibb magyar tájakon* címmel jelent meg cikksorozata a Brassói

Lapokban, máskor pozsonyi barátairól írta: „Nyugati magyarok ők, magyarok a keleti Európa legnyugatabbján” (*Pozsonyi emlék*. Korunk, 1937. 12. 1027–1033.). Peéry is „Kelet-Európa nyugatán” helyezte el szülővárosát (Tóth László: *Közép-Európa: sors és identitás a 20. században – egy életpálya tükrében*. Előképek egy időszzerű élettörténet-rekonstrukcióhoz. Hitel 2021. 10. 122.).

3. Méliusz József: *Egy nemzedék vallomástétele*. Peéry Rezső, a szlovenszkói esztéta a mai magyar ifjúság legérdekesebb korszakáról, a szlovenszkói új nemzedék küzdelmeiről és kilátásairól. *A legnyugatibb tájakon*. III. Szabad Szó – La Libre Parole 1938. febr. 19. 7. A fejezetcímek és a zárómondat kivételével azonos szöveggel: *A sarlós mozgalom mérlege*. Híd 1938. 4. 98–102. Móricz első, 1926. novemberi felolvasókörűja után 1927. ápr. 2–15. között járt ismét a Felvidéken (Móricz Zsigmond: *Naplók 1926–1929*. Sajtó alá r. Cséve Anna és Szilágyi Zsófia Júlia. Noran Könyvesház, Bp., 2012. 783.).

4. *Sors és jelkép*, avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve. Szolnay Sándor rajzaival. Józsa Béla Athenaeum, Kolozsvár, 1946. Szövegétől nagyban eltér a 2. „javított” kiadás (Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973).

5. Méliusz József *egyetemi leckekönyvei*. PIM V 5584/43/1–6.

6. *A szlovenszkói magyar irodalom válsága*. Irodalmi rezolúció. In: *A Sarló jegyében*. Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig. A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga. A Sarló Országos Vezetősége, Pozsony, 1932. Elkobzás utáni második kiadás. 86–97. RAPP: Roszsijszkaja Asszociacija Proletarszkih Pisztatelej; Proletárirók Oroszországi Egyesülete (1925–32) militáns szélsőbaloldali állami írószervezet.

7. *Vendégségben Masaryknál*. Interjú Boross Zoltánnal. Készítette Molnár Imre, 1990. In: *„Gyűlölködés helyett összefogás”* Adalékok a két világháború közti csehszlovákiai magyar értelmiségi és diákmozgalmak történetéhez. Összeáll. Molnár Imre, jegyz. Bajcsi Ildikó. Elbeszél történelem 5. Történelemtudományi Társulás – Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2016. 33.

8. Kovács Endre: *A Sarló története*. *Az Ország Útja* 1938. 6. 183.

9. Simándy Pál: *„A Sarló jegyében”*. *Magyar Írás* 1932. 7. 558–559.

10. Fábrián Dániel: *A résztvevő szemével* (Adalékok a Bartha Miklós Társaság történetéhez). *Párttörténeti Közlemények* 1979. 2. 204.

11. Méliusz József: *Háborús napló* 248–249. PIM V.5584/42/12.

12. Kovács Endre: i. m. 183.

13. Tóth László: *Közép-Európa: sors és identitás...* 124.

14. Méliusz József: *Levél Pozsonyból*. *Erdélyi Fiatalok* 1930. 9–10. 164–165.

15. *„Tavaszi Parlamentet” hív össze a Magyar Kisebbségi Társaság*. *Prágai Magyar Hírlap* 1936. márc. 24. 9.

16. Sándor László: *Erdélyi magyar írók Csehszlovákiában*. *Korunk* 1938. 1. 54.

17. *Balogh Edgár levele Gaál Gáborhoz*. *Kolozsvár*, 1936. aug. 5. In: Gaál Gábor: *Levelek* (1921–1945). Sajtó alá r., jegyz., utószó Sugár Erzsébet. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975. 693.

18. Posoniensis [Peéry Rezső]: *Hét sovány esztendő gazdag termése*. A szlovákiai magyarok második kisebbségi korszakának tanulságai (1938–1945). *Valóság* 1946. 2–4. 25.

19. *Brassói Lapok* 1936. aug. 23. 4.

20. *Vásárhelyi emlék*. *Esti Újság* 1940. szept. 18. 3. 30.

21. *Magyar Nap* 1937. jan. 10. 4.

22. Sándor László: *Erdélyi magyar írók Csehszlovákiában*. *Korunk* 1938. 1. 54.

23. *Pozsonyi emlék*. Rövidítve, kissé módosítva, a feljegyzéseket nov. 24–29. között napok szerint tagolva és Peéry említése nélkül: *Kisebbségi tájakon* (Pozsonyi napló). *Szép Szó* 1937. 5. k. 20. 450–457. és *Bratislavai emlék* (1936. november). *Kitépott naplólapok* (egy publicista feljegyzéseiből). Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1961. 93–103.

24. *Egy deklaráció jegyében nagy sikerrel zárult a Tavaszai Parlament tanácskozása*. *Magyar Nap* 1936. dec. 10. 4.

25. *Magyar sorsproblémák a Tavaszai Parlamenten*. *Magyar Nap* 1936. dec. 12. 4.

26. (bo.): *„Verjünk hidakat!”* *Magyar Nap* 1936. dec. 15. 4.

27. *Magyar Nap* 1936. dec. 13. 2. és 1936. dec. 17. 4.

28. Méliusz József *a Műhelyben*. *Magyar Nap* 1936. dec. 18. 4.

29. *Magyar Nap*, 1936. dec. 18. 6. Szövege nem ismeretes.

30. 1936. 12. 993–1001., 1937. 1. 28–37. és 1937. 2. 115–120.

31. Az író 1937. aug. 8-án látta vendégül: „Teára a fiatal Méliusz házaspár, romániai magyarok.” Thomas Mann: *Naplók* I. 1918–1921, 1933–1939. Ford. Soltész Gáspár,

- Schweitzer Pál. Európa Könyvkiadó, Bp., 1988. 466. Találkozásukról Méliusz: „*Vissza a tett színhelyére*”. *Korunk* 1937. 11. 943–944.
32. *A legnyugatibb magyar város: Pozsony*. A legnyugatibb magyar tájakon. II Szabad Szó – La Libre Parole 1938. febr. 17. 7. és *Magyarok Prágában*. A legnyugatibb magyar tájakon. VIII. Uo. 1938. febr. 9.
33. Méliusz József: *A legnyugatibb magyar város...*
34. Kovács Endre: i. m. 178.
35. *Ember és sors a nemzetén kívül*. Hét pozsonyi hónap naplójából [1]. *Az Ország Útja* 1939. 8. 466.
36. *Láthatár* 1937. 2. 49.
37. *Ember és sors a nemzetén kívül* [1]. 445.
38. *Perem-magyarok*. In: *A szlovákiai magyarság élete 1938–1942*. Athenaeum. Bp., é. n. [1942] 26.
39. Posoniensis [Peéry Rezső]: *Hét sovány esztendő gazdag termése* 29.
40. Peéry Rezső: *Búcsúszavak a hűtlenekhez*. Brassói Lapok 1939. jún. 4. 14.
41. *Négy világtáj krónikája*. Románia. *Láthatár* 1939. 8. 362–363.
42. *Méliusz József levele Peéry Rezsőhöz*. Buk., 1977. okt. 10. OSZK Kézirattár. Fond 490/115. Méliusz hagyatékában nem található levél Peérytől.